

PROCES PRELASKA NA ISLAM U BOSNI

<"xml encoding="UTF-8?">

PROCES PRELASKA NA ISLAM U BOSNI

POJAVA ISLAMA I POTREBA ZA ISLAMOM

Islam

Prije pojave Islama, svijet, prvenstveno mislim na arapski, je živio plemenskim životom, gdje su superiornija plemena potčinjavala minornija i njihov život pretvarali u patnju. Što se tiče vjerovanja tih naroda, pouzdano se zna, da su bili idolopoklonici i da su neka plemena vjerovala u duhove. Ovim društvenim zajednicama je prijetila propast zbog svih poroka i nepravdi koje su vladale tim svijetom.

Osjećala se potreba za nečim novim, novim poretkom, novim načinom života koji bi ove ljude i zajednice stavio u isti rang vrijednosti i potpuno uništio sve poroke, nepravde koje su harale. Upravo tada se javila nova, najmlađa velika monoteistička vjera – ISLAM. Objavljena je cijelom čovječanstvu preko posljednjeg božijeg poslanika Muhammeda a.s. koji je prenoseći Božiju riječ, objavljenu u Kur'anu, svijetu donio spas i upravo ono za čim je čeznulo stanovništvo zemlje. Islam, kao vjera, propagira vjerovanje u samo jednog Boga, njegove poslanike (proroke), meleke (anđele), sudnji dan i vjerovanje da sve što se zbiva, biva Božijom voljom! Naravno, da je ovo bila jedna potpuna novina u svijetu, ali je zato Islam potpuna vjera koja ljudima daje odgovor na svako pitanje i u svakom aspektu ljudskog života. Iako ne odmah i ne u velikim masama, narod je s' ljubavlju prigrlio ovu vjeru, jer su tu našli utočište mira. Islam treba shvatiti kao jedan potpuno novi i kompletni način života, novu filozofiju koja daje svoje viđenje svijeta i daje odgovore na pitanja, te metode i načine rješavanja problema, bili oni privatne ili društvene prirode. Islam sa shvata kao vodič, kojim se služe oni koji su ga prihvatili, a istima pruža mogućnost boljitka u svim sferama ljudskog življenja. Od samih objašnjenja vjerskih propisa vezanih za lični život svakog pojedinca, Islam pruža jednu široku lepezu učenja, koja su, vjerujem, bili glavni razlog prihvatanja. Naravno, ovo se odnosi na prihvatanje Islama prvenstveno od ljudi koji su prvi primili Islam. Nas, međutim, prvenstveno zanima proces prelaska na Islam u Bosni i njegova pojava na ovim prostorima. Svakako, ovo pitanje je mnogo

delikatnije od drugih i smatram ga vitalnim pitanjem opstanka muslimana. Ovo je bila samo kratka predstava Islama, s tim što ćemo u nastavku punu pažnju posvetiti samoj Bosni i procesu prelaska na Islam, jer je to, uostalom i cilj ovog rada. Svakako bilo bi nemoguće objasniti razloge njegovog prihvatanja, tako da je ovo mali uvod u stvarni problem kojim se .trebamo pozabaviti

VJERA U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI PRIJE PRODORA OSMANSKIH OSVAJAČA NA BALKANSKO POLUOSTRVO

Crkva bosanska

Uz sve historijske činjenice mora se imati na umu jedna karakteristika Bosne, bitna za njeno razumijevanje, a riječ je o tome da je BOSANSKA KRALJEVINA I BANOVINI za svog postojanja imala tri različite vjere. Bosnu, tokom njene historije možemo prepoznati kao raskrnicu puteva, kao mjesto na kome su se ukrštale istočne i zapadne kulture i Pravoslavne i katoličke crkve i to baš na prostoru srednjovjekovne Bosne . U tom periodu javlja se u autohtona Crkva bosanska, sa učenjem koje se razlikovalo od učenja Pravoslavne i Katoličke crkve. Svakako, fenomen Crkve bosanske je bio predmet raznih naučnih istraživanja. Poznato nam je da su se tim fenomenom bavili, između ostalih Božidar Petranović i Franjo Rački. Uvidom u izvore različitog porijekla, može se utvrditi da se, kada se govori o Crkvi bosanskoj , spominju različiti nazivi i imena kao: **Crkva bosanska**, ali i **hereza** (dualizam, manihejstvo). Naravno svi ovi nazivi odnose se na istu pojavu, a profesor Imamović je opisuje kao *«crkvu čije je učenje u osnovi bilo manihejskog, odnosno heretičkog karaktera»*. Bez obzira na mnoga imena , koja su joj pridavana, *«Crkva bosanska je ustvari jedan od mnogih izdanaka manihejstva, kao sinteze tradicionalnog perzijskog vjerskog dualizma dobra i zla sa*

elementima ranog kršćanstva». Mnogi historičari slažu se sa time da je bogumilstvo na prostore srednjovjekovne Bosne preneseno iz Bugarske i Makedonije. Iako su od susjeda nazivani raznim imenima – babuni, heretici, a neki su ih nazivali čak i pogrdnim imenima, kao Dubrovčani na primjer – Patareni (lat. smeće), sljedbenici Crkve bosanske su sebe nazivali **«krstjanima»** ili **«kristijanima»**. O ovom učenju u Bosni ništa konkretno se nije znalo sve do 1199. godine, ali je to učenje do tada uzelo toliko maha da su ga, pored običnog stanovništva, prihvatili plemići, kao i sami vladar sa obitelji. Pored osnovnih razlika u vjerskom učenju, načinu obavljanja vjerskih obreda, te objektima gdje su se obavljali obredi, razlika između Crkve bosanske i druge dvije crkve (Pravoslavna i Katolička), bila je u tome što Crkva bosanska nije imala uobičajene crkvene organizacije i odricala se feudalnih posjeda. Bio je to antifeudalni pokret, koji se protivio gomilanju crkvenog bogatstva.

Ipak i Crkva bosanska je imala svoju posebnu hijerarhiju, a na samom čelu se nalazio **djed** (did), kojeg su slijedili **trojnici**, koji su opet bili podijeljeni na **goste** i **stare**. Najniži u hijerarhiji Crkve bosanske bili su krstjani podijeljeni u dvije grupe: – **pravikrstjani** (vjernici koji su se u potpunosti pridržavali svih vjerskih propisa) i – **mr sni ljudi** (vjernici koji su se djelimično pridržavali vjerskih propisa i odredbi). Sjedište djeda (dida) i same Crkve bosanske nalazilo se na području današnjeg Kreševa.. Nažalost, karakteristika pripadnika Crkve bosanske je ta da nisu pridavali veliki značaj vjerskim ceremonijalima i vjerskim objektima, te kao rezultat toga, sada nemamo nikakvih ostataka materijalne kulture, koji bi umnogome mogli pomoći proučavanju Bosne i Crkve bosanske. Ipak, ne može se reći da nisu obavljali obrede, jer se pouzdano zna da su se pet puta dnevno molili i u molitvama često padali na koljena, želeći time izraziti blagonaklonost Bogu. U svim prilikama su vodili računa o čistoći tijela i mjesta gdje borave. Iako se o samoj doktrini Crkve bosanske vrlo malo zna, prof. Imamović napominje da su krstjani bili poznati po tome što su *«odbacivali Stari zavjet, proroke i spise svetih otaca, kult Marije i nisu pridavali značaja Papi, kao ni slikama i drugim vidovima idolatrije»*. Upravo ovo protivljenje krstjana Pravoslavlju i katoličanstvu, a naročito Papi, dovelo je Bosnu u situaciju permanentnog ratovanja sa Vatikanom. Vatikan je Bosnu napadao posredstvom Ugarske, tada velesile, a sve u cilju uništavanja i iskorjenjivanja hereze i njenog učenja. Izuzetnu pomoć u istraživanju ovog jedinstvenog fenomena bi nam pružili **stećci** kao nadgrobni spomenici, kada bi se mogla razjasniti nejasnoća vezana za njih. Naime radi se o tome da su bogumili, odnosno krstjani, egzistirali i na prostorima Bugarske i Makedonije, kako to dobro zapaža Noel Malcolm, ali na tim prostorima nema stećaka. Stećci su prvenstveno karakteristika Bosne i njenih krstjana, ali s' obzirom na činjenicu da se na dosta stećaka nalazi krst (kojeg su krstjani prezirali), onda se ne može sa sigurnošću utvrditi veza između Crkve

bosanske i stečaka, kao jednog historijskog izvora kao što se tiče bogumila, odnosno krstjana, iako neki od njih nisu bili pravi vjernici, zna se da su *«voljeli»* Crkvu bosansku i njeno ustrojstvo, poredak, prvenstveno zbog jednostavnosti obreda i zbog toga što Crkva nije tražila crkveni porez, što je bilo posebna privlačnost za obični svijet.

«Bogumili su bili tolerantni prema drugima, ali nisu da oni zavladaju njima. Ta tradicija da na bosanskom teritoriju žive tri vjere, jedna pored druge, ostavila je doboko korijenje tolerancije, koje u našim dušama egzistira do dana današnjeg» Crkva bosanska i njeni sljedbenici, bogumili ili krstjani, imali su jedan poseban način odbrane od stalnih napada koji su dolazili sa raznih strana, a to je da su narodne mase, zajedno sa vlastelom i vladarima *«prividno prihvatili kršćanstvo, da bi ga se odmah odrekli, čim bi se okupacijska sila povukla»* Najbolji primjer za ovo je svakako događaj od 1203. godine sa Bilinog polja kod Zenice, gdje je narod i vlastela zajedno sa vladarom Kulinom banom prihvatila kršćanstvo, a kad su Rimski izaslanici otišli, u Bosni su običaji nastavljani *«po starom»*. Sticajem okolnosti i vremenom je Osmanski faktor postajao sve utjecajniiji na Balkanu i time je počela da slabi Srednjovjekovna bosanska država, a samim time i Crkva bosanska. U želji da pridobiju Vatikan i osiguraju sebi pomoć protiv, već dobro nadolazećeg Islama i Osmanlija, posljednja dva bosanska vladara su prihvatila kršćanstvo i kao svoj prvenstveni cilj imali su uništavanje Crkve bosanske i njeno učenje. Naravno, ovi nemili događaji su unijeli razdor u bosanske redove, što je bila prava olakšica za osvajače sa Istoka. *«Svojim učenjem i mjestom u društvu Crkva bosanska nije nikada izgradila onu ideološku stranu, koja je jače uticala na zbijanje bosanskih redova i njenog plemstva, te na jačanju centralne vlasti i očuvanju teritorijalne povezanosti države i očuvanju njene tradicije»*. Crkva bosanska i njena hereza nisu predstavljale samo vjersku pojavu, kako to kaže profesor Imamović, nego su istovremeno bile i izraz socijalno-političkog stanja jednog nerazvijenog seljačkog društva i na njemu zasnovane feudalne države. Prof. Imamović dalje nastavlja, pa kaže da: *«Crkva bosanska ni u duhovnom, ni u izravnom političkom smislu nije ostavila nikakvo nasljeđe. Njeno nasljeđe je u tom smislu ustvari preuzeo Islam»*. Također navodi dvojaku i protiv riječnu političku ulogu Crkve bosanske, a to je da je uslijed povezanosti sa vlastelom bila jedan od ključnih činilaca slabosti države, ali isto je i puno pomogla u očuvanju njene samostalnosti kroz borbu i ideološku potporu protiv Pape, te Ugarsko-hrvatskih kraljeva i velikaša, mada je taj ideološki činilac, bio prilično slab, kako smo već ranije .spomenuli, što je, svakako *«otvorilo»* vrata Islamu u Bosni

PROCES PRELASKA NA ISLAM U BOSNI

Islam u Bosni do dolaska Turaka

Historijski izvori (narodna predanja, spisi) potvrđuju pojavu Islama na ovim prostorima, puno prije pada Srednjovjekovne bosanske države. Naime, pošto je Bosna imala dobre odnose sa susjednim joj, pomorskim državama (prvenstveno mislim na Dubrovnik), onda se osjećaj Islama počeo javljati dolaskom arapskih trgovaca, koji su tada krstarili Sredozemljem. Ipak, masovniji prelazak na Islam, javio se padom Srednjovjekovne bosanske države i uspostavom nove uprave. To znači da se Islam masovnije počeo prihvatati od XV stoljeća, pa nadalje. Sam čin osvajanja Bosne je uzimao jedan duži vremenski period, jer se zna da je Bosna osvojena i prije 1463. godine, kada je bio zvaničan pad, mada su cjelokupne teritorije osvojene tek 1482. godine, padom Herceg-Novog. Uporedo sa osvajanjem Bosne tekao je i proces prelaska domaćeg stanovništva na Islam. Prema navodima profesora Imamovića *«prihvatanje Islama od najvećeg dijela bosanskog stanovništva i asimiliranje islamske civilizacije na tlu Bosne predstavlja najizrazitiju i najznačajniju pojavu i crtu njene moderne povijesti. Islam, skupa sa srednjovjekovnom bosanskom herezom, koja mu je prethodila, čini duhovnu vertikalu Bosne i Bošnjaka i njihovu bitnu povijesnu odrednicu»*.

Iz ovoga se da zaključiti da je Islam u Bosni imao nasljednu ulogu Crkve bosanske i da oni zajedno čine jedan izuzetno jaki kontinuitet Bosne i njegova su potvrda. Ovom u prilog idu i nadgrobni spomenici, stećci, čija se tradicija i dalje nastavila ili se pretočila u nadgrobne spomenike islamske kulture, nišane. Ipak i pored ovoga, pitanje prelaska na Islam nije valjano i decidno riješeno, prvenstveno, zbog nedostatka izvora i dokaza. Lično mislim da se veliki dio historije Bosne nalazi u spisima (defterima) iz Osmanskog perioda, koji iziskuju detaljno istraživanje uz veliki oprez prilikom isčitavanja istih, da ne bi došlo do pogrešnog razumijevanja i tumačenja, a samim time i predstavljanja pogrešnih podataka. Ovim fenomenom su se bavili .mnogi naši historičari i orijentalisti, kao: prof. Nedim Filipović i dr. Hazim Šabanović

Naime, dr. Muhamed Hadžijahić smatra *«da je Hazim Šabanović nekritički postupio prema podacima iz sumarnog deftera od 1455.godine, gdje on navodi da do tog perioda su zabilježena samo dva tri slučaja islamizacije ili slučaj da je u Sarajevu bilo mnogo više kršćana nego muslimana, pa je prema Šabanoviću Sarajevo tada imalo 2-3 džamije i svega 5 muslimana»*! Naravno, teško je da ovakvi Šabanovićevi navodi mogu izdržati naučno-historijsku kritiku i samim time njihova vjerodostojnost dolazi u pitanje. U samom bošnjačkom

narodu rašireno je mišljenje, koje je po starijim historičarima ispravno, da je odmah po padu Jajca, u junu 1463. godine nastupio *«čas islamizacije»*, te da je 36.000 bogumilskih porodica pohrlilo da se pokloni Sultanu i da su svi prešli na Islam. Ipak, profesor Imamović navodi da *«teorija o Janjičarskom zakonu, odnosno o naglom i jednokratnom prihvatanju Islama od strane velikog broja Bošnjaka, teško da može izdržati historijsku kritiku. To je mišljenje bez stvarnih dokaza, a osim toga i bez osjećanja i smisla za dinamiku historijskih zbivanja»* O samom procesu prelaska na Islam, odlučujuću ulogu su imale tri izuzetno važne činjenice, a to

su: - pristupanje hrišćanskih feudalaca u timarsko-spahijski sistem;

- prihvatanje Islama od gradskog stanovništva;

.- prihvatanje Islama od velikog broja seljaštva

Proces prelaska na Islam

((društveni slojevi koji su prešli na Islam

Na Islam su prelazile sve narodne mase, od običnih ljudi i seljaka, pa do članova imućnih obitelji i vlastele. U prilog ovome mom navodu, stavljam podatak da među velikašima, koji su prešli na Islam bio je mlađi sin Herceg Sjepana, Stjepan – kasnije, veliki vezir Ahmed paša Hercegović, te djeca kralja Stjepana, Tome Žigmund i Katarina, i mnogi drugi, koji spadaju u prvi red velikaša ove zemlje.

Dolaskom Osmanlija, došlo je do apsolutnog zaokreta u tadašnjem privredno-društveno-političkom sistemu i načinu života. Feudalizam, koji je došao sa Osmanlijama je u suštini različit od feudalizma koji je do tada bio u Bosni. Također je važno napomenuti i da je došlo do velikog razvoja gradova i da je Bosna (Bosanski ejalet) počeo da poprima oblike prave države sa visoko razvijenim gradovima i trgovinom. U prilog ovome ide i to da je Bosanski ejalet imao specifično mjesto u ukupnom osmanskome državnom sistemu (jedan vid autonomije), a i samo je u ejaletu Bosna sadržano prethodno ime države, što nije bio slučaj ni sa drugim ejaletom u Osmanskom carstvu.

Novi sistem državnog uređenja je također pomogao u procesu prelaska na Islam, jer one velike feudalne porodice, koje nisu prešle na Islam, bivale su ostavljene bez posjeda, a sva zemlja je

(pošto je bila Sultanova) dodjeljivana drugima i to onima, koji su je, boreći se za sultana, zaslužili. Prema ovim uvjetima, mnogo je dotadašnjih seljaka dobivalo timare, pa se dešavalo da su čitava sela, pa i krajevi prelazili na Islam. Ovo je naročito došlo do izražaja u XVI-om stoljeću.

Do prelaska na Islam dolazilo je i u urbanim sredinama, jer je veliki broj zanatlija i trgovaca prešao na Islam. Naravno, oni koji nisu prešli na Islam, nisu imali problema u svom poslu. Jedina razlika između onih koji su već prešli na Islam i onih koji nisu, jeste ta da muslimani nisu morali plaćati poreze i sl. Svakako, ovo je odgovaralo malim zanatlijama koji su onda mahom prelazili na Islam.

Probleme, koje su muslimani imali, nastajali su uglavnom iz teza koje su dolazile od strane neprijatelja Bosne i Bošnjaka, a to je da su muslimani došljaci i da je proces prelaska na Islam silom provođen.

Očito je, da obje ove teze nemaju namjenu dobra, te su kao takve, proizvod, mahom velikosrpskih i velikohrvatskih suludih ideja, o tome da je Bosna srpska, odnosno hrvatska zemlja. Jasno je da ove dvije verzije nisu tačne, a potvrda tome je govor Bošnjaka, kao i to da je sultan ujedno bio i halifa. Kao takav on je morao poštovati božiju riječ, a zna se da je u Kur'anu rečeno *«da u Islamu nema prisile»*.

Iz ovog proizlazi da je lažna teza *«da je islamizacija silom vršena»*.

Na širenje Islama uticali su i visoki službenici Osmanske države, naročito oni koji su uzeti u janjičarsku službu. U svom istraživanju i proučavanju turskih deftera i dokumentacije Milan Vasić tvrdi da je *«islamizacija ravnomjerno zahvatila povlaštene i nepovlaštene društvene slojeve. To je karakteristično za sve krajeve gdje se odvijao taj proces. Tamo gdje islamizacija nije zahvatila nepovlašteno stanovništvo, nije zahvatila ni povlašteno»*. Bilo je razvijeno i mišljenje da su povlaštene grupacije, odnosno vlastela, prešle na Islam s ciljem da sačuvaju posjede. Ali Vasić napominje činjenicu *«da nije bilo masovnije islamizacije u nekim zemljama u kojima je sistem povlastica bio razvijen, na primjer u Srbiji...»* Vezane za proces prelaska na Islam jesu olakšice koje bi stanovništvo imalo u slučaju prihvatanja nove vjere. U vezi ekonomskih olakšica, kao jednog od razloga prelaska na Islam, važne podatke treba tražiti u katastarskim defterima. Opet napominjem, da treba obratiti veliku pažnju na unesene podatke jer *«u katastarske deftere nije upisivano tzv. Povlašteno stanovništvo, već samo obična raja, nekada i Vlasi, a od gradskog stanovništva, samo oni koji su bili zaduženi ličnim feudalnim porezima»*. Dakle, prema navodima Hadžijahića, može se zaključiti da su u deftere zapisivani muslimani koji su imali poreske obaveze što svakako nije

Shvatanja o bosanskim muslimanima kao autohtonom samorodnom stanovništvu BiH

O tome kako je proces prelaska na Islam, ustvari «pravi proces», koji je trajao jedan duži period, svjedoče imena Bošnjaka u raznim spisima, gdje se oni javljaju kao svjedoci, kupci, prodavci i osobe koje su imale obavezu plaćanja poreza.

Naime, iz njihovih imena, odnosno imena njihovih očeva, primjećuje se prelazak na Islam onih generacija koje su se razvile nakon osvajanja Bosne. Dokaz za navode se nalazi u sljedećem izvoru. Radi se o «hudžetu Šerijatskog suda iz 1489. godine, u kome se spominje spor oko zemlje između nekog Davud bega i seljaka iz sela Dusine u kreševskoj nahiji. Spor je riješen u korist seljaka, koji je Husejin, sin Pavlov i Hasan, sin Radivojev.» Iz ovoga se vidi da su oni prešli na Islam odmah poslije fetha (osvajanja) i da su im očevi hrišćani. Naravno, ovo nije jedini primjer koji svjedoči prelazak na Islam, ali baš ovaj primjer je otvorio vrata novom fenomenu i novom naučnom istraživanju. Radi se o tome da se kao svjedoci javljaju šestorica ljudi, koji imaju isto očevo ime – Abdullah. I ne samo u ovom primjeru, nego i u mnogo drugih primjera javljaju se imena očeva kao: Abdullah, Abdulgaur i Abdulhajim.

Detaljnim istraživanjem ovih i njima sličnih primjera, došlo se do saznanja da oni koji nisu htjeli da se znaju nemuslimanska imena njihovih očeva, stavljali su imena koja u prevodu znače «*Rob Božiji*» i ovim se potvrđuje činjenica iskrenog i dobrovoljnog prelaska na Islam. Generalno gledajući, bogumilska većina je prihvatila Islam, druge vjere su ostale slobodne. Ovakve činjenice naravno, nisu odgovarale neprijateljima Bosne, pa su prebacivali razne teze, a jedna od njih je ta - da je u Bosni zavladao umor, te da su bogumili nestali još prije dolaska Osmanlija. O ovom su vođene mnoge rasprave, ali nikad nije donesen valjan zaključak koji bi mogao biti de facto i de iure glavni i osnovni zaključak tih rasprava.

Netačna je tvrdnja da je u Bosni bio zavladao neki umor, te da su bogumili počeli nestajati još prije dolaska Osmanlija, pa je navodno prevladavalo katoličanstvo i pravoslavlje. Poznato je da su Osmanlije vladale Grčkom, Albanijom, Bugarskom i Srbijom i da tamo nije bilo masovnih prelaza na Islam (osim Albanije), osim onih malih sporadičnih i oportunističkih. Prema navodima Adila Zulfikarpašića «*u Bosni preko 60% stanovništva prihvata Islam. Katolici i pravoslavci ostaju. Poznat je ukaz sultana Fatiha koji se katolicima garantira izgradnja i popravak njihovih samostana, sloboda vjere, školovanje a isto tako i pravoslavicima. Da su, dakle, katolici i pravoslavci na silu prelazili na Islam, kao što se želi dokazati, ne bi bilo tih širokogrudnih gesta od sultana prema njima, te Ahdname fra Zvizdiću*». Sa ovim navodima Zulfikarpašića slaže se i Vlado Gotovac, tako da su i ovi navodi samo potvrda činjeničnog

stanja. Interesantno je i to da je proces islamizacije trajao nekoliko stoljeća, te da se na Islam prvo naslonila Istočna Bosna, dok je još trideset godina u Centralnoj Bosni postojala Kraljevina i da su tu bili Bogumili.

Pravac širenja Islama, svakako išao je pravcem osvajačkih pohoda. Ako se zna da proces prelaska na Islam bio postepen i da je trajao nekoliko stoljeća, onda se logikom zdravog razuma da zaključiti da nije bilo nikakve prisile i da je bio zasnovan na dobrovoljnoj bazi. Pošto je država Bosna vezana za specifičnosti još jedna specifičnost u vezi prelaska na Islam je ta da je Bosna jedina zemlja koja je stotinama godina pod udarom Križarskih ratova, pokretanih iz Evrope, branila svoju vjeru a onda prešla na Islam. Svakako, ratovi i inkvizicija pospješili su prelaženje na Islam, kao i velikodušna tolerantna politika Porte, a tako i izvjesna sličnost Bogumilstva i Islama. Vezano za toleranciju, koja vjekovima traje u Bosni je i tolerantan odnos Husejin bega Gradaševića prema pripadnicima drugih vjera čiji postupci samo potvrđuju kontinuitet tolerantnosti i dobrosusjedskih odnosa, a opovrgavaju svaku tezu o prisiljavanju i drugim vidovima nasilne politike.

O ovome govori i profesor Imamović, pa kaže: *«ko je htio – dobrovoljno je primio Islam, a nad onima koji su ostali u svojoj vjeri nije vršeno nikakvo nasilje, niti utjeravanje u novu vjeru. Naprotiv, njima je bila zajamčena vjerska sloboda ukoliko plaćaju džizju, odnosno harač – porez»*.

Narodne mase su u ovome uvidjele korist, pa su prelazili na Islam i mijenjali imena. Vijest da je nekome ukinuta džizja zbog promjene imena navela je ljude na to, pa: *«kome je bilo ime Vuk – uzme ime Kurt, kome je bilo ime Živko – uzme ime Jahja, a kome je bilo ime Gvozden – uzme ime Timur i čim se promjenu imena ukine se džizja»*.

Prihvatanje islamskih imena, a donekle i prezimena bilo je zaista totalno, posebno kod muškaraca. Iz navedenog primjera se vidi da su ranija narodna imena prevedena na arapski, a posebno na turski jezik. Proces prelaska na Islam trajao je tokom čitave vladavine Osmanlija u Bosni, s tim što je nekad taj proces bio intenzivniji, masovniji, a nekada je zabilježen samo kao raritet ili kao prelazak na Islam manjih grupa. Nakon Bečkog rata (1683 – 1699) došlo je do određenih migracionih promjena na području Bosanskog ejaleta. Povlačenjem austrijske vojske, povukao se i veliki broj Srba, a bosanski katolici su se povlačili i iseljavali iz Bosne zajedno sa povlačenjem vojske Eugena Savojskog, nakon što je ovaj munjevitim upadom i maršom spalio Sarajevo 1697. godine, nakon čega se odmah povukao. Poticanje za napuštanje bosanskih prostora bosanski katolici i pravoslavci dobivali iz crkava, katoličke, odnosno pravoslavne. Ove dvije crkve nisu nikako mogle da prihvate činjenicu da jedna nova vjera i njeno učenje ojačava na prostoru kojeg su oni smatrali svojim. Osim toga, srpska

historiografija, kao najizrazitiji primjer prisilne islamizacije uzimala je *«danak u krvi»*, gdje oni navode da su odlaskom mnogih mladića na službu u janjičarske redove koji su poslije napredovali prema visokim položajima, ti isti mladići utjecali na prelazak na Islam i to su oni označavali glavnim nosiocem *«potonje islamizacije»*. Kao primjer svojim tvrdnjama, oni navode rod Sokolovića, te dalje kažu da je Veliki vezir Mehmed paša Sokolović *«preobratio mnoga sela i krajeve na Islam u regionu Podrinja»*.

Koliko je samo kritički slabo potkovana srpska historiografija i koliko slabo ulazi u suštinu historijskog i naučnog problema svjedoči upravo ovaj primjer. Naime, svi oni se ponose Pećkom patrijaršijom i to ime je svetinja, a ne mogu ili ne žele sebi i narodu da priznaju činjenicu da je srpska pravoslavna crkva stekla autokefalnost upravo zaslugama Mehmed paše Sokolovića. *«Plima prihvatanja Islama od strane brojnih pojedinaca, ali i od cijelih sela nastavila se nakon obnove Pečke patrijaršije i učvršćivanja njene jurisdikcije nad srpsko – pravoslavnim eparhijama u Bosni, Slavoniji, Dalmaciji. Isto tako, ni sloboda vjerskog djelovanja i misionarstva franjevac nije presjekla proces prelaska na Islam»*.

Mora se znati da ništa nije moglo zaustaviti proces prelaska na Islam i to potvrđuje slobodu naroda da bira koju će vjeru uzeti, te da je narod dobrovoljno pristupao novoj vjeri ili zadržao svoje staro vjerovanje. Kolektivni, familijarni proces prelaska na Islam, pored osnovne vjerske imao je i ekonomsku pozadinu, jer se prelaskom na Islam izbjegavalo plaćanje poreza po glavi, a plaćao se po dukat za cijelo domaćinstvo. Ipak, vremenom je došlo do slabljenja carstva, pa su porez bile dužne plaćati sve skupine, što je dovodilo do pobuna, ali nikako nije bilo ponovnog vraćanja staroj vjeri iz čega se može zaključiti da su se stanovnici vremenom srodili sa Islamom i postali iskreni sljedbenici te vjere. Vezano za tezu da su muslimani većinom naselili Bosnu povlačenjem iz Ugarske i Slavonije nakon poraza Osmanlija na sjeveru Carstva, koja naravno nije tačna, navodim primjer broja vjerskih objekata u Bosni do tog perioda. Mehmed Handžić navodi da je *«većina džamija u Bosni i Hercegovini podignuta na mnogo godina prije Bečkog rata. To znači da su te mnogobrojne džamije i tada trebale, jer je bio veliki broj muslimana, kako u gradu, tako i na selu. Od 104 sarajevske džamije, 98 ih je sagrađeno prije 1600.godine»*. Pobornik teze da su muslimani došljaci je Glušac, koji je imao svojih pristalica, koje su slijedile njegovu misao, ali to njihovo izučavanje je daleko od historijskih činjenica i dokaza realnog stanja.

Kao što smo već ranije naveli, jezik bosanskih muslimana potvrđuje činjenicu da su oni domaće – autohtono stanovništvo, jer i sam bosanski jezik *«nema onoliko turcizama koliko ima jezik pravoslavnih Srbijanaca, iako su se oni prije oslobodili turske vlasti.»*

Treba napomenuti činjenicu, koja je historijski gledano, održiva, a to je da su na prostoru Bosne

prije dolaska Osmanlija vladali ratovi, koji su za cilj imali uništavanje bogumilstva. Katolici i pravoslavci su nastojali da iskorijene herezu a u tome su imali svesrdnu pomoć Vatikana i Ugarske. U želji da se jednom i zauvijek otarase Ugarskog utjecaja, Bogumili su priželjkivali nekog ko će im pomoći, a to je u ovom slučaju bila Osmanska velesila. Otuda dolazi zaključak da su Bogumili primili vjeru koju su im donijele Osmanlije, jer su im oni pomogli u uklanjanju Ugarskog utjecaja.

Ranije sam već rekao, da je dolaskom Osmanlija došlo i do razvoja gradova, te da je razvoj gradova u direktnoj vezi sa procesom prelaska na Islam. Adem Handžić navodi da su *«usko povezani i da je teško posmatrati ih odvojeno jedno od drugog»*. Muhamed Hadžijahić navodi i to da bi se *«islamizacija mogla predstaviti u nekoliko koncentričnih krugova: u prvom bi se nalazio grad tj. Šeher ili kasaba sa džamijama, mektebima, medresama, tekijama, te drugim objektima kulta islamske prosvjete; drugi krug bi činila bliža okolica grada gdje je bio najjači prodor islamskih utjecaja iz grada; treći krug činili bi župniji i komunikacijama pristupačniji krajevi; dok bi četvrti krug sačinjavalo područje izvan komunikacija i obično brdski krajevi udaljeni od gradova. Ovom posljednjem krugu pripadale bi i balijske, muslimanske planine»*.

Iz gore navedenog, vidi se da je Islam propagiran najviše u gradovima, te da je tu i bilo najviše muslimanskog stanovništva. Zbog problema komunikacijske prirode, Islam se nešto slabije probijao u zabačenija mjesta, ali je ipak i tamo bio prisutan. Kad se sve ovo sagleda, postavlja se pitanje ko je tumačio vjeru tom narodu koji ju je prihvatio. Prema jednom predanju *«Fatih je sa sobom poveo 40 šejhova, koji bi tumačili vjeru»*. Hadžijahić ovdje navodi mišljenje Rasima Ruščuklija, a sam Hadžijahić je mišljenja da su šejhovi imali drugorazrednu ulogu, te da je **Ulemabili** na prvom mjestu. On također misli da su značajno mjesto zauzeli **sejjar – vaizi**, odnosno putujući propovjednici, koji su putovali od mjesta do mjesta i u džamijama i mesdžidima tumačili vjeru, naročito u toku Ramazana, čija se tradicija i danas osjeća u određenim mjestima.»

Kada se malo bolje razmotri ova uloga sejjar –vaiza, onda se da primijetiti da su oni imali sličnu, gotovo istu ulogu, koju su imali sofisti u grčkim polisima. I Sofisti su na isti način obilazili gradove, samo što su oni podučavali politici i drugim znanostima. Prelazak na Islam nije nikako bio izdaja hrišćanstva, nije predstavljalo huljenje *«pradjedovske vjere»*, kako je to zapisao Njegoš u *«Gorskom vijencu»*, a kojeg su pravoslavci prihvatili zdravo za gotovo ne osvrćući se na historijsku istinu, fakte i realne činjenice. Pošto je u periodu kada je osvojila Bosnu, osmanska vojska predstavljala strah i trepet za sve ostale svjetske vojske, narodne mase su u njima vidjele glavnu silu koja će voditi riječ, te su uvidjeli perspektivu i moguću napredak. Pored ovoga, civilizacija koju je donijela Turska, također je privlačila Bogumile.

Osim toga, kako navodi Mehmed Handžić *«Islam je sam po sebi jednostavan, demokratičan i jasan. Nema u njemu naročitog klera, koji upravlja vjerom , nego svako ko poznaje vjeru je učitelj vjere»*. Kada sagledamo sve ove obrađene primjere i navode i kada imamo na umu sličnosti u propisima bogumilstva i Islama , onda nam je sasvim jasno zašto je došlo do naglog vjerskog preokreta u Bosni i koji je to glavni uzrok prelaska na Islam kako Bogumila tako i hrišćana u Bosni i Humu. Shodno historijskim okolnostima i u skladu s činjeničnim stanjem, te kao rezultat odvijanja historijskih fakata, broj muslimana u Bosni je varirao. Tu je bilo i uspona , stagnacije, ali i padova u ukupnom broju stanovnika. U XVII stoljeću je na teritoriju tadašnjeg ejaleta, koji je obuhvatao prostor od Šapca do Jadrana i od Zvečana do Virovitice, živjelo je i do 75% pripadnika vjere Islama. U narednom stoljeću će taj procent znatno opasti, biće puno manji, glavni razlog za to je da su mahom muslimani ginuli u ratovima koje je vodilo Osmansko carstvo na ovim prostorima, te kuga koja je pogađala gradsko stanovništvo koje je bilo muslimansko. Ipak, taj broj je rastao prelaskom na Islam onih Bogumila koji to do tada nisu učinili. Broj muslimana u Bosni povećavao se i doseljavanjem stanovništva iz područja koja su Osmanlije gubile, ali taj broj nije bio veći od već prisutnog broja muslimana, tako da je uvijek bilo više domaćeg nego doseljenog stanovništva. Doseljavanjem se, dakle , samo povećavao broj muslimana u Bosni. Kada se govori o grupama koje su se doseljavale na ove prostore, onda se prvenstveno misli na one koji su po službenoj dužnosti dolazili, oni koji su radi obavljanja poslova i trgovine dolazili, te na one koji su bili primorani da se dosele na prostor

Bosne iz područja koja su Osmanlije u ratovima, ili prema sporazumima gubile.

Ono što je važno da se napomene u ovom momentu , jeste, da su protjerani muslimani bili prisiljeni ili da se sele ili da se pokrste. Iz ovoga se vidi da su druge vojne snage vršile prisilno pokršćavanje, a to nedjelo pripisivali muslimanima kada je bio proces prelaska na Islam. Grupe doseljenika na prostor današnje Hercegovine čine muslimani iz Herceg Novog, Risna, Makarske, te Imotskog. Što se tiče područja Bosanske krajine, radi se prvenstveno o muslimanima koji su protjerani iz Like i Udbine, kao i drugih mjesta. Značajne su i grupe muslimana koje su bile prisiljene da se dosele u Bosnu iz Mađarske, Slavonije, Srbije i Crne Gore. Bitno je istaći da masovni proces prelaska na Islam nije pojava vezana samo za Bosnu, bilo je i u drugim krajevima, ali je Bosna bila mjesto odakle su se pokretale sve vojne akcije prema zapadu, pa su prema tome, a u skladu sa politikom Porte, Bošnjaci odlazili na ratište u Slavoniju i Mađarsku i tamo dobivali timare. Iz podataka , koji se daju analizirati, a dolaze iz izvora izuzetne historijske vrijednosti, može se zaključiti, broj muslimana i kretanje tog broja u skladu sa raznim historijskim događajima. Prema tim izvodima, 1485.godine 33% stanovnika Sarajeva su muslimani, dok prema istim izvorima 1570.godine broj muslimana u Sarajevu je 90

%. Ovdje vidimo da se u vremenskom periodu od 85 godina, broj muslimana u Sarajevu popeo za 57%. Muhamed Hadžijahić, u svojoj knjizi navodi rezultate istraživanja prof. Stjepana Pavičića, gdje se kaže « da se na zemljištu između Drave, Dunava, Save i Ilove za turskog gospodstva formirala nova grupa, muslimani, koje su činili s jedne strane doseljenici, uglavnom iz Bosne i starosjedioci koji su primili Islam; oko 1680. godine nalazilo se na tom prostoru otprilike 115.000 muslimana, 72.000 Hrvata katolika, 33.000 Srba i 2.000 Mađara, pa su prema tome muslimani bili najjače stanovništvo na tom prostoru.»

Govoreći o prelasku na Islam profesor Imamović navodi da *«se općenito može reći da je u Bosni u jednom razdoblju od oko 150-200 godina došlo do sveobuhvatnog asimiliranja islamske civilizacije u svim oblastima ljudskog života. Tu je ipak postojala razlika između grada i sela. Dok je u gradovima Islam u pogledu vjerskih dužnosti i životnih pravila i običaja dosljedno poštovan i primjenjivan, dotle se u zabačenim selima često sretala jedna heterogena vjerska praksa».*

O tome da neki stanovnici Bosne u potpunosti ne poštuju pravila vjere su istinita i o tome postoje određena predanja, kao što ih navodi Mehmed Handžić, da prema jednom od tih predanja *«Sultan Fatih je došao do na Ivan i dotle svijet isturčio. Zato se do Ivana pokriva ženskinje po selu, a od Ivana ne pokriva».*

Bez obzira na sve što ime se prigovaralo , između ostalog i da nisu nacija, «krajem XVII stoljeća se na prostoru od Metohije na istoku do Like na zapadu, te od Slavonije na sjeveru do Dalmacije na jugu obrazovala velika i gusta aglomeracija muslimanskog stanovništva, slavenskog porijekla jezika. To je stanovništvo u jezičkom, etničkom, političkom smislu .općenito u Osmanskom carstvu smatrano Bošnjacima, odnosno bošnjačkim narodom